

SVAZKY

ÚVAH A STUDIÍ • ČÍSLO 6.

J A N P A T O Č K A

ČESKÁ VZDĚLANOST
V EVROPĚ

ŘÍDÍ DOCENT DR. FR. KOVÁRNA

NAKLADATEL VÁCLAV PETR - PRAHA 1939

I - 355

POL - 272/90

Tiskne „Osvěta“, společnost s o. r. ve Valašském Meziříčí.

I.

Evropská vzdělanost má tři osy, které jí dávají směr. Nelze si ji představit bez kontrapunktu tří motivů, které se jen někdy uvolňuje v souzvuk. Jsou to antika, křesťanství a osvícenství.

Rozumí se, že kromě těchto tří velkých a základních má duševní život Evropy, t. j. dnes duševní život jednotlivých evropských národů, přemnoho jiných motivů. Což nebyla na př. romantika minulého století též takovým všeobecným hnutím, které se zdálo urovnat duševní život celé vzdělané Evropy právě tak důrazně a trvale, jako moudré myšlenky? A s druhé strany: je vskutku možno mluvit o abstraktních věcech jako „křesťanství“ jako obecných evropských motivech, když přece víme, že právě o ně se rozbila dnešní jednota Evropy v řadu motivů méně obecného, ale konkrétnějšího obsahu? Přesto, že se věc může zdát paradoxní, trváme na svých třech hlavních motivech. Co přišlo po osvícenství, romantika, je již národní, ačkoli evropská. Může se to snad obecným, evropským jednou státi, ale zatím jsme toho vzdáleni. Je to posice, protilehlá té, která naposled Evropu spojovala, a v každém národě podle síly jeho kulturních tradic a podle jeho historické situace nabyla úplně různé podoby. Tak zformovala jen jednotlivé národy a dala jen jednotlivým z nich základní kulturní statky. Naproti tomu reformace, třeba rozeklála křesťanstvo, byla evropským hnutím, které žádného křesťana nemohlo nechat lhostejným — právě proto, že v křesťanství šlo o věc obecnou.

Dnes vidíme před sebou zvláštní situaci evropské kultury — je v nebezpečí, že se rozštěpí v řadu zvláštních okruhů, ukáže-li se, že duševní síly, které do té doby Evropu nesly, nejsou s novými úkoly, které se tomuto kontinentu, jenž dnes ještě znamená svět, kladou; situaci, která se hlásí již ode dávna, ale kterou novější dějinné události činí stále

akutnější. Do této doby se evropská kultura ztělesňovala, konkretisovala v řadě nacionálních kultur, jež dávaly více méně přibližný obraz její ideje s hlediska duchovnosti daného národa. Přesto duševní mapa Evropy odedávna ukazuje jakousi kolísavou cesuru, která jde od severu k jihu tu po Visle, tu po Rýně — hranice mezi nejvlasnější Evropou-Západem a mezi novými, kvasícími elementy, jež se s tímto starým a zformovaným masivem teprve vyrovnávají. Tato cesura hrozí ode dávna státi se barierou a oddělit od sebe evropský západ, střed a východ. Evropská myšlenka, která znamená všeobecnost, všeplatnost ducha, by tím byla rozbita v střepiny. Tato myšlenka tvoří jednu z hlavních nadějí lidstva, nadějí, že přes všechny mocenské protiklady a situační obtíže, které brání lidem, aby vytvořili jednotu, po níž tajně i zjevně touží, jest taková jednotu možná a proces pochodu za ní nezvratný. Duchovní základ v člověku touží nutně po takové jednotě, neboť bez ní člověk nebude trvale moci žít jako duchovní bytost. Řecká polis, patřící s úzkostí na příboj divokého lidského moře, které ji obklopovalo, hleděla sice problém rozřešit obranou za svými úzce sevřenými hradbami. Antické veleříše od Alexandra po římské imperium hleděly naopak obsáhnout všechn dosažitelný orbis terrarum, aby co možná nic nebylo ponecháno mimo. Proto ten nesmírný nářek, který pád imperia vzbudil u lidí ducha, tenkrát již křesťanského, a nová energie, se kterou zbudována nová organisace světové jednoty mimo oblast státu. A když i tato církevní jednotu se rozpadla a vznikl znovu problém, na čem postavili evropskou jednotu, rozléhá se světem nový nářek, vzniká nové násilí a nová bolest. Na chvíli se zdá, že slovo hádanky je nalezeno: svobodné sdružení svobodných, dobrovolná kázeň osvícených a sebe ovládajících. Brzy však patrné, že této myšlence chybí patřičná jednotící síla, která přes vnitřní a mezinárodní napětí by dovedla sama

sebou vytvářeti jednotu lidstva. Západ Evropy jí byl tak prolnut, že tvoří sám základ, se kterým stojí a padá. Ve středu a na východě naopak vzniká nové pojetí člověka, určovaného společenským celkem a z něho svou „svobodu“, t. j. úděl, poslání individuální, plně přijímajícího. Mezi těmito protiklady lze již sotva zjednotit vnitřní smír; jen vzájemná tolerance, ne skutečné prolnutí a kooperace, je tu možná. A proti situaci, kterou zjednala reformace, je ten podstatný rozdíl, že katolictví i reformace chtěly universální řešení, na němž měl každý člověk participovati rovnou měrou.

Evropská vzdělanost znamená všeobecnou vzdělanost. Proto jen ty motivy jsou schopny uplatnit se v ní, které mají všeobecný význam, vnitřní pretensi rozšířiti se na všechny lidi i společenské celky, a to nikoli rozkazem síly, nýbrž jako konečně objevený vnitřní zákon lidského života. Proto se může snadno zdát, jako by evropská vzdělanost byla abstraktní, odtržená od skutečného života, v němž vládou jiné, konkrétní, omezené, částečné skutečnosti. Jako by v ní samé nežila žádná plnokrevná síla, určující život, nýbrž pouhý odlesk takových sil; jako by byla jen hrou vln v klidné životní zátočině, kam nedoléhá řev pravých větrů a mohutná odpověď pravých hlubin. A přece je v ní jediná naděje lidstva, neboť k její ideji náležejí všechny rámce vnitřní jednoty člověka se samým sebou a s druhými, nejobsáhlejší rámce života v sobě samém vyjasněného, smysluplného, dostihujícího svého vnitřního cíle. Proto štěstí evropské vzdělanosti je posvátné, nikdo z těch, kdo pracovitou poctivostí a ostatními na ní založenými ctnostmi si ho zasloužil, nechť se za ně nestydí.

Tato vzdělanost má tři hlavní stránky: kontemplativní, kterou nejlépe představuje řeckoantický motiv, vnitřně-osudovou, mravně-náboženskou, kterou nejhloub uchvátilo křesťanství, a intelektuální, kterou představuje moderní rozum ve vědecké

teorii, v technice i státní, politické, hospodářské praxi. Mezi těmito momenty je takové napětí, jako mezi různými podstatnými vrstvami lidského života. Představují různé jeho hloubky a proto se mohou sobě zdáti cizí; ve všech je však ozývá ten-
týž základní motiv universálnosti, platnosti pro všecky a pro všecko. A ve všech žije čínorodý pud, aby byl člověk vyzdvižen ze svého nahodile faktického postavení a postaven na cestu k tomu, kde jej dovoluje spatřovat vzdělanostní idea.

Nemůžeme zde široce vykládati jejich problémy, ale musíme předem aspoň pojem osvícenství poněkud ozřejmit, abychom měli předpoklady pro své vyličení českého života.

Osvícenství je sféra objektivně závazné pravdy; tedy jeho doménou věda a její zásahy do lidského života, ale i „praktický rozum“, rekonstruuující život podle závazných mravních zásad, principů práva a spravedlnosti, a dávající každému právo na určité hodnoty životní i míru svobody k nim příslušnou. Jak věda, tak morálka a právo se obracejí dnes ke každému s nárokem samozřejmosti; ale je všem dnes zřejmé, že to nejsou autonomní zásady, že jejich evidence je pouhý nárok, ježž máme uznati, že pochybnost o nich je možná, že nejsou nad životem, nýbrž v něm, a tedy nějak pod jeho vládou. Věda pro vědu a názor, že mravní zásady jsou jakousi odrůdou matematických vět, jsou fráze. To neznamena ovšem nijak odsouzení osvícenství, nýbrž jen náhled nedostatku autonomie v něm. Věda je pro užití, a to je dvojí: kontemplace a akce. V kontemplaci si člověk zajišťuje blahou, přesto že otřásající spojitost s celkem, jímž je svět. V akci proměňuje své okolí, život, sebe sama tak, aby se jeho vůle mohla stát jejich zákonem. V akci si otvírá přístup k smyslu života, v kontemplaci jej využívá. A nejen využívá, nýbrž zajišťuje si jej a otvírá pak akci další, volné průhledy, z nichž může sebe sama hloub pochopit. Tak kontemplace zachycuje

předintelektuální směrové body intelektu a praxe ve spojitosti s ní dobývá se svého temného, ale nulkavého a neodolatelného vnitřního zákona. Na této životní cestě jsou přemnohé etapy, zastavení a zaměření, která se na pohled mohou zdáti protichůdná a chaotická. Člověk se tu jeví tisíckrát sám v sobě rozbit. Neví nikdy s intelektuální jasností, dobral-li se poslední souvislosti smyslu, pravého dna sebe sama. Ale jednota lidských snah, veškeré racionální zákonodárství života stojí na víře, že je možno se takové souvislosti dobrat, že taková souvislost, přesahující každé částečné a intelektuální pochopení, vskutku jest.

Tak jest osvícenství vlastně jen branou k pravé hloubce evropské vzdělanosti. Je v podstatě důsledkem toho, že člověk pochopil nitřnost toho, co dává životu smysl: ten nemůže nikdy přijít z vnějška, z organizace a autority, diktován nutnostmi, jimž nezbyvá než se podrobit. Proto naopak je třeba člověka osvobodit, dáti mu volnost nejen vůči tomu, co samo sebou je protismyslné a nesmyslné, ale i vůči tomu, co jest významné, ale má význam cizí. Proto třeba přemoci vnější přemoc přírody, prosvítit ji a zatlačit nepochopitelné v ní na sám pokraj našeho světa; třeba rozptýliti ty vlastní impulsy a zaujetí, které z nás činí možný objekt násilí; třeba organisovati společnost tak, aby vnitřní svoboda člověka se v ní mohla uplatnit. Toto osvobození od vnějškovosti je nekonečná úloha, která vyžaduje od člověka stále více sil, poněvadž se ukazuje stále složitější. V uchvácení tímto úkolem zapomíná se však snadno na to, že úkol nemá smysl sám o sobě, nýbrž jen jako brána, jako nutný, ale v sobě samém ne zplna zakotvený výkon. Vypadá to, jakoby se člověk chtěl pouze pohodlně a sobecky zaříditi na tomto světě. Pak vzdělanost, pokud není přímo utilitární, místo aby byla vlastním obsahem lidského života, snižuje se na obsah „volných chvil“ u těch, kdo mají možnosti a čas. Člo-

věk ztrácí duchovní obsah, život se mu stává gigantickým pletivem prostředků k nicotnému cíli.

Má-li nastat ozdravení, musí být opět nalezena cesta k ideji, která je korelátem života kontemplativního, a k zachycení života vnitřního. Osvícenství musí být obnoveno, a to na svých pravých, očištěných základech. Musí být rozšířeno tak, aby novým historickým impulsům vyšlo vstříc. Ale zároveň musí zůstat plně samým sebou.

II.

Vzdělanost národa lze vyměřiti tím, jak se ti, kdo určují jeho ideály, jeho praktické cíle a jeho vnitřní formaci, dovedli a dovedou postavit k základním složkám evropského vzdělání, evropské osvěty. To jsou jeho tvůrci, v novější době hlavně spisovatelé, jeho praktičtí činitelé, političtí a hospodářští, a jeho úředníci a učitelé.

První věc, stanovení ideálů, je nejdůležitější, protože určuje, kam až se národ vypjal, čeho až byl do té doby schopen. A tu pozorujeme, že ideály, za kterými šli naši duševní vůdci a tvůrci, byly většinou křesťanské a osvícenské, málokdy, ba v životním významu snad nikdy ideály řeckoklasické. Náš středověk je naplněn boji o křesťanství. Stojíme tu skoro ustavičně na okraji: na okraji katolického světa, nejprve proti barbarství vůbec, pak římského světa proti východnímu, a když stojíme chvíli v jeho středu, připravuje se u nás už reformační zápas, naše nepsané slovo k středověké vzdělanosti. V tomto zápase dovedl tento národ dát vzrůsti světům, učencům, stojícím na výši tehdejšího vzdělání theologicky-scholastického (kteří pro nás zmlkli a ztrácejí se v anonymní šedi středověkého odbornického školení), posléze hrdiny myšlenky a činu, kteří nejen dovedli stát s poslední důsledností za důsledky uznaných myšlenek, nýbrž strhnout svým

příkladem celý, tenkrát i počtem a mocí silný národ, jimž roznicena první evropská revoluce proti tehdy platnému hierarchickému společenskému řádu a dán příklad a předpoklad všech pozdějších. Hnutí, které zde mělo své první mocné centrum, rozšířilo později své vlny na celou Evropu a pohrbilo takřka národ v propastech světové bouře.

Vyšel z nich za cenu celé vnitřně vypracované životní formy, jako materiál pro nové formování. Cím chtěl svobodně být, být nesměl a ztratil v boji dalším celou vůdčí vrstvu, většinu samostatně tvořivých intelektuálních sil, ztratil města, ztratil téměř všecku hospodářskou moc a sílu. Proto novodobá existence českého národa — od druhé poloviny 18. století — je bez duševní spojitosti s předchozím jeho životem — rozuměno v hlubším smyslu: ne bez vzpomínek, ale bez téhož počátku, bez téhož ideového zaujetí. S počátku existenční boj takřka na slepo, později propracování nové kulturní půdy, té, na níž národ stojí ještě dnes.

Vliv německého kulturního prostředí na tyto počátky je tak mohutný, že tu mluvit o kulturní samostatnosti takřka nelze. A přece již Jungmann, tento první genius národního obrození, je představitelem europeismu českého ducha. Jeho zájem obímá západ i východ, je znalcem hlavních evropských literatur, je myšlenkově pod vlivem francouzského liberalismu, dovede se oprít o jinoslovenskou filologickou vědu. Neopustil širokým zájmem příklad Dobrovského, člena mezinárodní humanistické obce a uplatnítele jejích kritických hledisk na oblast slovanskou. Důležité však je, že i když vliv německého ducha u nás stoupá, je to především medium německého osvícenství, zbarveného určitými romantickými prvky, hlavně co se týče národní ideologie, který nás postihuje. Myšlenkový základ našemu obrození dal hlavně Herder, původce humanitní ideologie a myslitel dějinně naděje mladších a mladých národů. Působil již

na Dobrovského, pak na národní charakterologii Kollárovu a Šafaříkovu, na humanismus Palackého, na slavismus celé Jungmannovy družiny. Na všechny tyto tvůrce působil především Herdrův motiv evropského kulturního poslání pro Slovany. Herdrovský mesianismus, který ještě dnes v dozvucích u nás žije, byl pro nás ruka, podaná z Evropy naší touze po vstupu do ní, po pochopení a převzetí jejího duchovního statku. I tam, kde myšlenky jsou Herdrovy, touha a plán, jež z nich vznikly, jsou naše. Samozřejmě přišly i prvky ryze německé romantiky: pojetí národa jako bytosti přírodně rostoucí a vadnoucí, jako přírodně-mystického celku, které se vmlouvalo právě nehotovým a své zápasy očekávajícím národům jako vnitřní opora jejich snah po samostatném životě; romantické pojetí lidu jako vlastní podvědomé kulturní zásobárny; s tím souvisící pojetí folkloru, lidové poesie a lidového života vůbec, kterým se dostalo tím zvláštního myšlenkového rámce a glorioly; zdůraznění historie jako výrazu národní duše. Přesto, že jsme tedy dlouho žili z ducha této romantiky, nebyl náš život pouhou odnoží německého hnutí, nýbrž kusem vlastního úsilí o proniknutí k Evropě, o vlastní duševní obsah, kterým bychom se domohli na její půdě vlastního dědictví. Cizí (nebo skoro cizí — jsou výjimky, jako Aug. Smetana —) byla našemu tvoření specificky německá touha obnovit ducha Evropy novými zásadami, prohloubit otázky do nových dimensí: čeští tvořiví lidé chtěli dát národu žít a věřit v rozměrech jeho skutečnosti, v rámci vypracovaných a osvědčených evropských ideálů, a třebaže proto nutně přešly velké ideové zápasy první půle století kolem nás, aniž se nás silně dotkly, a třebaže geniální lidé jako Mách a musili trpět nedostatkem české velkorysosti, podařilo se jim vytvořit kulturní typ českého člověka, pracovitého představitele národního života, obhlížejícího široké obzory, nahrazujícího

vlastním úsilím mezery v práci generací, opatrného k myšlenkám, často skeptického, ale přece v srdci hořícího láskou k těm vznešeným lidským úkolům, jež mají význam pro jeho skutečnost. Proto byla druhá půle století — po populačním a hospodářském zmožutnění českého živlu v našich zemích — dobou stále rostoucího rozmachu českého ducha a proto jeho cesta šla skoro rovně, podporována ostatně celkovým proudem evropským, k ustavičnému sesilování osvěcenského prvku naší vzdělanosti. Osvícenství, které neznamená pouhý intelektualismus v poměru člověka k věcem a ke světu, nýbrž snahu o osvobození člověka od pout, nejasností a nepravd všude tam, kde rozum jej může platně osvobodit, aniž se sesměšnil konflikty s pravými hloubkami lidské existence — to je kus českého osudu. Romantika v našem výtvarném umění se brzy stává pouhým formálním principem, ačli kdy byla čím jiným; plné a hluboké je na Mánesovi a Alšovi, co je odděluje, nikoli co je jim společné se Schwindy a Kaulbachy: skutečná česká líbeznost nebo skutečný, byť obhroublý nebo bolestný detail života. Právě tak v naší hudbě — romantická mytologie nebo folklor je jen vnějším rámcem pro něco konkrétnějšího, pro lásku k živým lidem, ke skutečné zemi, ke skutečným dějinám. Ještě patrnější je věc v naší krásné literatuře — již její romantickému období vlastně chybí, kromě několika prvků (Mácha), žánr fantastického románu a povídky, tak charakteristický pro německou romantiku, není zde — až na výjimky — symboliky, jinotajů, hlubin smyslu, nové mytologie (nechceme-li mluvit o jakýchsi náznacích mytologizace dětství u Máchy a Němcové). Tendence k realitě brzy sílí tak mocně, že se musí ozvat i reakce: po životní genrovosti, sentimentalitě a někdy syrovosti a drsnosti Májového kruhu tendence k velké, „idealistické“ poesii, z níž se zrodil nejen Čechův návrat k Palackému a Kollárovi (se

současnou amputací jejich náboženských základů), nýbrž hlavně Vrchlického znovuzbásnění vsí světové poesie a Zeyerova evokace exotických a historických světů v jejich citových polohách a imaginativních přízvucích. Idealismus vsí této poesie nevymyká se nicméně rámci europeismu, je kusem českého znovuprožití Evropy, jejích obrazů a problémů, při čemž zejména dodnes nedoceněný skutek Vrchlického, přes všecku zdánlivou papírovost, za kterou stojí v jeho době již nevídaná víra v světovou poesii, je výronem čistě našeho kulturního typu, naší české osvětové vesmírnosti, naší víry v hodnoty Evropy, zejména Západu; Vrchlický umožnil teprve ono kulturní horlení osmdesátých a devadesátých let, kolotající kolem jména Paříž, při němž synkové našich úřednických a učitelských rodin žili ve francouzské nejnovější poesii a kultuře vůbec jako ve své vlastní, snažili se a dovedli ideově chápat všecko současné literární dění a vytvořili celou řadu estétských typů, nepostrádajících originality, skoro vždy však pozitivnějších než jejich cizí předlohy, protože měli vždy več věřit. Vedle toho nikdy nezanedbávaná literatura lidová vysoké úrovně, která vychovává národ k ostřejšímu povědomí svých vnitřních kvalit, svého osudu a hlavně Palackým vytčené linie jeho dějin, tedy ustavičně v duchu humanitně-evropském, bez nacionální exkluzivnosti či mystiky, s jasnými morálními měřítky a s estetickými zřeteli, přízpůsobenými vzorně svým účelům. — Také česká věda se účastní tohoto procesu, v němž česká vzdělanost se stále více orientuje k osvícenství ve smyslu, který byl vytčen — jako osvětovost, víra v racionalismus, ba stává se na dlouhou dobu přímo ukazatelem v tomto směru. Positivismus a realismus založil a pronikl českou duchovědu, ovšem přečasto positivismus podobný německému s jeho systematickými hledisky, s jeho objektivismem a převahou materiálu proti formě a myšlence; ale často též

s ostrými, životností nabitými přízvuky, s morální silou, upomínající na velké toleranční a osvětářské zápasy západního osvícenství, s odpovědností a neúprosností k sobě samému i jiným — krátce s původním zážitkem toho, co vědecká pravda jest. Tento zážitek tedy formoval z největší části naši duchovědnou práci a dal jí její nejvýznačnější hlavy; nebyl však s to sám sebou přinést ono ideové bohatství, kterého je třeba k získání a udržení nejvyšší úrovně vědeckých problémů; když zážitek vyprchal, nastoupila namnoze pouhá schematická stínohra, v níž mechanismus metodického zpracování materiálu nedovede vědeckému zaměření a zajištění životní přitažlivost. Naše přírodní věda a pěstování exaktního vědění dodnes až na výjimky neunesou pečeť zvláštního, svérázného vědeckého zážitku a jsou více než vnitřními nutnostmi dirigovány požadavky moderního života; odhlédneme-li od zjevů jako Purkyně, který souvisí s Goethem a německou romantikou a který se nijak nestal duchovním zakladatelem naší biologie, vycházelo se i zde hlavně z myšlenkových proudů druhé poloviny 19. století, s pominutím německé romantiky, jež tu je skoro bez tradic. Byla pak naše exaktní a přírodní věda poměrně málo ideová, málo filosofická. Ideové proudy světové se v ní sice ozývaly, ale spíše ozvěnou než plným zvukem. Samomyšlitelé jako Wald a v jistých obdobích života Mareš byli spíše výjimkami. Teprve v novější době lze tu pozorovati snahu o soustavnější, organizovanější práci, jakési tvořící se školy, zvláště v matematice, která se domohla vůbec pozoruhodného postavení v naší i širší vědě. A podobně lze říci i o našich praktických a technických vědách, že jejich ústředním motivem byly potřeby školské a životní praxe. Rychlá přizpůsobivost, zvědavost, praktičnost českého ducha se tu všude uplatňovaly, ale originální „český genius“ v technických oborech se mocně neprojevil.

Tak tu stojí česká vzdělanost ke konci, ale též po skončení osvobozovacího zápasu jako vzdělanost národa, jehož tradice vnitřní byla přerována, který jen zázrakem vyvázl z první celkové pohromy vnitřní i vnější a jemuž jako osvobozujícímu se musila nejpochopitelnější a nejbližší se státi osvícenská ideologie. Jaké úkoly pro pracovitý, zvědavý, samočinný národ, včlenit se co nejrychleji na místo v Evropě, které se zdálo uprázdňeno, přisvojit si všechno bohatství, jež tu nashromážděno, uplatnit na sobě možnosti rozvoje a rozkvětu, jež přinesl moderní svět! Čechové se ho podjali s energií, kterou obtíže poměrů jen zvyšovaly. Za neclých sto let národ vytvořil dosti četnou a bohatou buržoasii, od níž měl právo očekávat duševní vůdcovství a krajní odpovědnost za život národa, tím více stupňovanou, čím širší oblasti zasahovalo české národní obrození, čím více národ stál sám na sobě. Bohužel nemůžeme říci, že by vzdělanými vrstvami byla tato odpovědnost vždy plně procítěna. Naopak naše buržoasie a inteligence, její součást, se zamotala do oné pavučiny moderního života, která spěchem, pohodlím, povrchním racionalismem zavírá přístup ke smyslu života. Místo aby měla oči otevřeny pro všechny vážné otázky národního života a národní situace, vyhýbala se setkání s nimi jako nepohodlným věcem. A vyhnula se také, přes četná mementa, i tak vážné otázky našeho vzdělání.

Nejostřejší krize přišla po převratu. Bylo zde náhle tolik bohatých možností a s nimi tolik pokoušení, že náš život v tomto novém větru neobstál. Přišli jsme do nové situace s mravními kořeny nahodanými a místo, abychom hleděli dospět na její výši, snižovali jsme ji někdy k sobě. Naše literatura předválečná měla při vší roztráštěnosti a časté nepůvodnosti jednu neochvějnou přednost: opírala se o mravní *realitu*, o skutečnost národního boje o existenci, svobodu, samostatnost. To

odpadlo a naše beletrie stojí náhle před ničím. Tenkrát teprve, nikoli již v 90. letech, vzniká u nás pouhé literátství jako hromadný zjev; nebod estetismus a „aristokratismus“ 90. let jest individualistický z přesvědčení, z pocitu skutečnosti takového postoje, zatím co nyní literát chce hlavně zaujmout a bavit bez velké vážnosti obsahové. Až na výjimky byla i naše t. zv. proletářská poesie pouhým literátstvím; také skončily její výběžky v čistém artismu a dementovány politickými událostmi, jimž se vydaly do rukou, v tiché bezradnosti. Lidová literatura oné vysoké úrovně, jakou jsme se mohli dříve chlubit, takřka zmizela — Čapek, Langer, Kopta, ale ani Olbracht a Majerová jí nejsou. Určitých úspěchů docházela literatura artistní, virtuosní, a to verš i prósa; formální požadavky stouply, byť nikoli požadavky na formu ve smyslu hlubokém, odrážejícím metafysickou historii osoby; a marně se tu ohlížíme (s několika výjimkami se shledáme později) po skutečném díle, z něhož by mohl čerpati život národa jako z trvalého pramene. Odpovědnost našich tvůrců v této době je většinou sezonní. Příznačné je, že se ztrácí literární a umělecká kritika — nejdeť přece v literárním zaměstnání o nic tak smrtelně vážného, jak si představovali ještě „artisté“ 90. let. Ovšem vídáme ještě výbuchy polemického temperamentu, ale nevidíme již takřka *analysis*, a to přesné, zásadové a přece ne abstraktně-papírové, jak toho vyžaduje pravá kritika — jak ji u nás praktikoval F. X. Šalda. Není příznačné, že jedním z jeho posledních rozborů byla knížka o Rimbaudovi se zřetelným varováním před umělým světem moderního artismu, z něhož se zdá pak jediným východiskem naprostá negace, pohrdavé obrácení zády (což nejsme svědky toho dnes pomalu v celém světě?).

Nebudu zde opakovat běžnou výtku, že nám chybí český společenský román — naši autoři asi cítí, že nejsou s tento úkol. Důležitější a kormut-

livější je, že skoro zmizel (až na výjimky rázu Durychova) pojem spisovatelské práce, té práce, která neváhá zjev, jímž se zabývá, podrobovat mnohostranné ideové i materiálové analýze, práce, jež ospravedlňuje spisovatelův nárok na mravní vůdcovství ve společnosti, činíc z něho mluvčího jejich vážných problémů, mluvčího, který se neřídí abstraktními schematy a politickými nebo estetickými hesly, nýbrž je samostatným myslitelem. Prává literární práce musí být založena na vážném studiu, na nejvyšších nárocích na sebe samu v oboru vzdělání a na naprosté pokoře vůči věcem, na sebezapření. Taková literatura předpokládá mravní obrodu, ale zase jí též působí. Takováto *velká* literatura chybí nám v tomto období téměř úplně. I náš kulturní eklektismus, který se proti dřívějšímu přiváloval překladů a světových známostí jen stupňuje, ztrácí onu charakternost a velkorysost, kterou měl u Vrchlických, Sládků, Zeyerů.

Při tom třeba konstatovat, že úpadek, který možno takto zjistit v našem písemnictví posledních dvacet let, není až na malé výjimky (R. Weiner a pod.) úpadkem vyčerpaných nervů a přílišného intelektuálního raffinement, není perversí přesycených, nýbrž jakýmsi pohodlím uspokojených. Jako je tomu s všeobecným našim úpadkem mravním, i zde je základem pohodlnost, nikoli vyčerpanost. Český člověk má rád život neproblematický takřka se samozřejmostí přírodního člověka, a tak samozřejmost se mu stává nebezpečnou. Přesto v naší literatuře dneška věje trochu příliš zkažený kavárenský a vinárenský vzduch, městské nezdraví a nuda, a to i v takové, která se tváří venkovsky svěže.

Nebudu se zmiňovati o výtvarném umění a hudbě, které dvacet let vyčerpávají fondy týchž předválečných individualit a stojí před budoucností, diktovanou tímto faktem a všeobecnou evropskou nejistotou v těchto věcech. Také zde, a zvláště ve vý-

tvárnictví, se zrovna okázale projevuje kulturní eklektismus; nebudiž to zdůrazňováno ve prospěch manýrované machy, která i u nás ráda těží z polemiky proti němu.

Přejdeme-li na pole vědění, konstatujeme především, že zřízení dvou dalších universit a druhé techniky, otevření celé řady badatelských a výzkumnických ústavů a institucí, rozhojněný styk s cizinou stvořily docela nové možnosti vědecké práce u nás. Začalo pěstování oborů, které dosud u nás buď skoro nebo vůbec nebyly pěstěny, a v některých z nich, jako určitá odvětví orientalistiky, zvláště dějiny starého orientu a příbuzné obory, se domohly pozoruhodných výsledků. K tomu, aby přinesla tato setba své plně ovoce, jest dvacetiletí ovšem příliš krátká doba. Je však pozoruhodné, že se za tu dobu nevytvořilo žádné velké duchovědecké dílo ani náběhy k němu, které by nemělo své kořeny ve vědeckých konceptech a plánech předválečných. Gollova škola historická vydala v Pekařově Žižkovi vlastně poslední svůj plod, který lze určit jako velký duchovní čin, svérázný, ideově silný pohled na dějiny. Co v historii povstávalo u nás mimo tuto starou školu, byly jen počátky, kritiky, náznaky, o sobě oprávněné, ale nepřekročivší toto stadium. — Slovanská filologie sice rozkvetla počtem universitních kateder, byla pilná a snažila se udržet svou tradici; ale srovnáme-li, co vykonala v minulosti česká věda v tomto oboru: jeho založení, základy starobulharské mluvnice, základy slovanské archeologie, vybudování české historické mluvnice, základy vědecké mythologie slovanské a nauky o slov. náboženství, konstatujeme, že v tomto dvacetiletí naše věda nevykonala nic zdaleka sourodého. Lingvistika, částečně i literární historie se hleděly obrodit novými hledisky funkčními a strukturálními, ale co zatím podaly, jsou přehledy a programy, ne skutečné dílo, jež by mohlo starším pomníkům vědeckým stát po bo-

ku. — Filosofie učinila několik nesmělých pokusů odpoutat se od předválečného pozitivismu a realismu, ale sotva z velké vnitřní nutnosti: pokusy zůstaly pokusy, problémy se skoro nepohnulo, k tomu propagonisté směru brzy odešli; ale někteří se postarali o zvíření bahna...

A tak bychom mohli procházeti obor za oborem a našli bychom skoro všude příznaky téhož kritického stavu: neustálenost, slabé myšlenkové napětí, neprogramovost, nejistotu do budoucna.

III.

Zpovrchnění života je vláda hesla, fráze, slova, za nímž nestojí ani skutečná myšlenka, ani skutečné rozhodnutí. Nikde se toto zpovrchnění nemůže projevat tak silně a mít tak katastrofální následky jako v životě politickém. Zde totiž nicota vnitřní se projevuje jako vláda malých, soukromých zájmů, jako roztržičnost, jako malicherná samolibost, netýkavost a žárlivost, jako krátkozraké sobectví. Skutečného politického myšlení bylo málo, zejména pak takového, jež si klade ve vši vážnosti otázku duševního postavení národa, národní vzdělanosti v jejím poměru k ostatnímu vzdělanému světu a důsledků, které odtud pro politickou praxi mají vyplývat. Důsledkem toho bylo, že národ nebyl připraven před převratem r. 1918 na roli, kterou měl a mohl hrát ve střední Evropě, a za republiky nebyl opět připraven na to, jak obstát v nejtragičtější ze všech národních situací, která vyžaduje nejcelestších, nejvzdělanějších, nejodhodlanějších lidí vůbec, má-li se v ní státi čestně a bez zoufalství.

Na politickém vzdělání více než v jiných oborech se jeví ona podivná myšlenková váhavost, do které český život rád zabíhá právě pro nedostatek kontaktu s pravými kořeny evropské vzdělanosti.

Tuto laxnost občas protrhují mocné, energické a originelní zjevy, jindy až katastrofy. Palacký, Havlíček, Masaryk jsou takové energické zjevy politického vzdělání. Co chtěli, dovedli jasně a s plným povědomím celkových důsledků odůvodnit; jejich politika měla mravní systém a základ, a byla při tom konkrétní, praktická. Pokusili se vždy orientovat svůj národ podle požadavků doby, neztrácejíce se zřetele jeho vlastní podstaty. Palacký a Havlíček mu dali národní program, zrozený z ducha francouzské revoluce a liberálního demokratismu roku 1848; z toho v podstatě žila myšlenkově naše politika až do let devadesátých, kdy se ostře pocítil vliv hospodářských a sociálních otázek, jež vskutku politicko-teoreticky zvládnout vážně se pokusil jediný Masaryk. I po převratě r. 1918, když národ vkročil do nové konstelace a byl postaven před mezinárodní politické problémy, jedinou velkorysou zásadní orientaci mu k tomu podal opět Masaryk svou knihou o světové revoluci, která je proto čímsi velmi odlišným od memoirové či historické válečné literatury. Vedle toho nic rovnorodého, žádná do hloubky zasahující teoretická diskuse, žádná odlišná zásadní koncepce. Ale také nic, co by svědčilo, že tato koncepce je vskutku přijata, promyšlena a asimilována vším naším politicky interesovaným prostředím.

A přece by koncepce Masarykova samozřejmě byla potřebovala co nejvydatnější kritiky. Byla založena, a s ní celá jeho politika, na názoru o postupné a neodvratné demokratisaci Evropy, která mu vyplývala z filosofie dějin, mocně ovlivněné Comtem; demokratisace byla jakoby „positivním“ stadiem politiky. Tento pojem demokratisace sám je však neurčitý; demokratisace jako stále stoupající uplatňování lidových vrstev a massového elementu v politice je sice vskutku fakt, ale liší se ovšem i pojmově naprosto od stoupajícího uplatňování „demokratických ideálů“, t. j. v podstatě

liberálních ideálů z r. 1789. S celým rozsahem tohoto problému se Masaryk nevyrovnal, jak dosvědčují poněkud rozpačité výroky z konce života n. př. o německém národním socialismu. Tím nejjasnější byly ovšem představy ostatku naší veřejnosti o těchto věcech.

Systém stranické demokracie, jak v republice byl zaveden, byl vůbec zhoubou, blamáží všeho politického vzdělání; vzdělanému politiku, i kdyby se takový byl vyskytl, těžko by bylo se uplatňovat na poli, ovládnutém „praktickou politikou“ v nejnižším smyslu. Politický smysl tak upadl, že se politika stala takřka druhem obchodu, a vykládat našim „politikům“ základní pojmy jejich vlastního oboru znamenalo by mluvit k hluchým. Zažil to na sobě n. př. E. Rádl, když napsal knihu o našem nejdůležitějším tehdejším problému, o poměru k Němcům: jeden z předních politiků, a k tomu jeden z nejvzdělanějších, směl po něm stříknout slinou jako po neodborníkovi a zrádci národa. Zatím se blížily naše osudné chvíle; nikdo z našich „politiků“ pak nedovedl jasně a odpovědně vyložit cizině náš program a osvětlit faktický i kulturní význam národa a státu; jak se diviti, že svět o nás nevěděl, když jsme po většině ani sami nepochopili do poslední chvíle poměry ve vlastním státě, v jeho sousedství a v Evropě vůbec, když jsme sami o sobě neměli jasno a nedovedli o sobě vydat jasného svědectví? Zatím co se dalo to, co jsme musili prožít, dávala se naše veřejnost osvětlovat o soudobých silách světových z neodpovědné žurnalistické zábavné literatury, jako by na poslední a nejtěžší otázky života národa a Evropy stačily fráзовité úvodníky bez empirie i fantasie a politické feuilletony. A probírajíce se brožurkovou nebo sborníkovou literaturou, v níž ještě před nedávnem řešen smysl existence národa a státu, musíme se ptát, zdali vůbec existovala nějaká společná ideová koncepce první republiky, zdali si někdo

skutečnost tohoto pestrého, bohatého a možnostmi přeplněného útvaru vzal vůbec vážně na vědomí a promyslel ji bez fantasií a ilusí, jako to dovedli leckterí naši lidé před 1918.

IV.

Nikde se nejeví české osvětářství se svými základními rysy, některými přednostmi a přechetnými nedostatky tak výrazně, jako v oboru výchovy. Její důležitost se uznává v širokých vrstvách národa, který je až naivně hrdý na poměrně vysoký standard lidového vzdělání; úcta k vzdělanému člověku, k vychovateli a učiteli je stále ještě rozšířenější, než jinde, u některých sousedů. Naši učitelé si svou pověst zasloužili zvláště od let osmdesátých; nejen odpovědností, nýbrž i přímo vášnivou touhou po vzdělání, která je učinila jednou z nejdůležitějších morálních i materiálních opor české osvěty. Je známo, s jakou chutí se Mrazíkové a Úlehlové vrhli na překladatelství světové hlavně pozitivistické vychovatelské a filosofické literatury; méně známo, že v zapadlých vesnicích žili učitelé, kteří dovedli nejen samostatně přemýšlet o didaktických otázkách a proměnit celou techniku výuky v jednotlivých oborech, nýbrž kteří mysli též na hospodářské, mravní, duchovní zájmy národní originálním způsobem. Nestačil-li leckterý z těchto pilných a samorostlých osvětářů na úkoly, které si vytkl, byl z jeho činnosti a příkladu nicméně prospěch. Podmínkou toho bylo ovšem ideové vedení, a toho v době rozmachu realismu a pozitivismu u nás nechybělo, hlavně v kruzích vysokoškolských učitelů. Masaryk, Drtina, Fr. Krejčí, byli vhodnými vůdci jak pro jistotu a obsáhlost svého vzdělání, pro jeho charakterní filosofickou fundaci, pro pathos své práce a ryzí idealismus, z nich vyzářující. Již nástupci těchto mužů neměli oné výše vzdělání a

evropského rozhledu přes mravenčí píli a svědomitou snahu; ideový zájem u nich vyprchal, s příchodem republiky pak celý kulturní boj ztratil svůj mravní „pokrokový“ pathos a stará hesla se stala starými frázemi. Výsledkem dlouholeté činnosti těchto epigonů byla ztráta důvěry ve smysl vlastní práce. S duchovédného hlediska slabé historické příručky, do nichž sneseno mnoho materiálu, filosofická nejistota a nejasnost nikoho nepřitahovaly. Za tohoto myšlenkového úpadku měla se tvořit nová česká škola. Universitní odborníci, kteří vyrostli za starých poměrů a vytvořili naše pokrokové školské ideály a první reformní plány, na své úkoly zřejmě nestačili, abdikovali a pokud jim bylo popráno žít dále, schovali se za své tlustospisy. Učitelstvo našlo náhradu za pokrokové ideály v politických heslech. Leckde se ještě intensivně pracovalo, zvláště „experimentálně“, s obzorem zúženým na didaktické otázky, bez teoretického podložení a propracování, bez uvědomění krise, kterou výchovný život procházel. Tak hluboká byla tato neuvědomělost, že Rádlova knížka „Revise pokrokových ideálů o národní školu“ je vlastně jediným myšlenkově ostrým rozbořem této situace.

Je jasné, že při nedostatku politické ideologie, při zpořehnění výchovného myšlení, při křížících se vlívech politického stranictví na příslušnou administrativní aparaturu nemohla být provedena žádná velkorysá reforma školská. Reformy jsme skutečně potřebovali, ale nikoli „jednotných škol“, jak je navrhoval Fr. Krejčí již 1919, nýbrž reformy vzdělání naší inteligence ve smyslu většího prohloubení, ve smyslu většího ideového cviku a hlavně daleko vyšší seriosnosti, než jakou se vyznačuje náš laxní školský systém od počátku do konce. A v této situaci nevypracovali jsme jediný plán, který by postupoval podle vodítka *hloubky* poskytovaného vzdělání, na střední škole jsme stále více potlačovali momenty ideové, seriosní, formální, „ob-

tížné“ a otázku přetížení žactva jsme řešili tím, že udělena sankce povrchnosti. Středoškolské reformy bylo třeba též s hlediska státního, protože takovými problémy zatížený stát potřeboval inteligence ostře vědomé těchto problémů, mající blízko ke *všem* národnostem a rozumějící pravdivě a evropsky vlastnímu osudu. To vše se nestalo, k tomu jsme nedorostli... Ale máme a musíme dorůst, máme-li žít; v tom se situace u nás nezměnila.

Tak povrchní bylo myšlení celých reformních směrů, dosvědčuje n. př. parola demokratisace školství, které se tak silně dovolávali zastánci jednotné školy. Jakoby lidovost vzdělání neměla více významů a způsobů projevu a aplikace! Jakoby odpovědnost k společnosti, pravá svědomitost inteligence nebyla nejlepším, adekvátním projevem její lidovosti, a jakoby nevyžadovala co nejpronikavějšího školení a prohloubení; tedy též výběru, specialisace, měřítek povznesených nad utilitarismus atd. Čímž přirozeně nemluvíme proti vyššímu vzdělání co nejobecnějšímu. Vyšší vzdělání má však nutně meze svého rozšíření.

Prof. Drtina měl již dlouho před válkou plány na reformu universitní. I té bylo nutně třeba a je třeba dodnes; nikoli však pouhé reformy organizační, jak si Drtina představoval, nýbrž vnitřní. Nejen u nás, i jinde již dávno se pocituje potřeba větší organisovanosti a soustředěnosti universitní práce. Je pozoruhodné, jak málo skutečných vědeckých škol se u nás tvoří, i když v některém oboru se vyskytnou vynikající odborníci; a když se škola vytvoří, nepřetrvá obyčejně druhou generaci. To není náhodou, nýbrž jen dokladem nedostatku vědecké velkorysosti. Kde je vnitřní programovost, strhují problémy samy další a další badatele do svého proudu. Jistě že mnohé pokusy můžeme přičítati našim nepříznivým poměrům, oč větší musí však býti snaha o vytvoření takových prostředí, kde odborná práce může vskutku žít, přecházet z ruky

do ruky: multi pertransibunt et augebitur scientia! Třeba ovšem podotknouti, že školu, školení nenahradí nikdy koterie. — Příznačné jsou zvláště množící se stížnosti na rozšířený zlovyk výhradního studia z archů, bez širšího literárního obzoru a bez duchovědně zaměřené kritiky, s nímž se setkáváme v nejednom oboru. Je to rub medaile, jejíž lícem jest akademická svoboda učitelova. Tato důležitá idea, kterou zvláště vysoko pozdvihly německé university, spočívá v podstatě v tom, že akademickému učiteli je dána volnost formace svého oboru: může z něho učinit, co dovede. Pohodlí může však vésti k tomu, že právě to, co je v oboru nejdůležitější lidsky a kulturně, leží takřka zcela ladem, aniž se kdo postaral o uvedení celých generací do těchto světů. —

Ze také naše vyšší úřednictvo, orgán, na němž závisí v první řadě fungování každodenního národního života společenského, prochází vzdělanostní krizí, je zřejmé. Nejenže je v jeho řadách stále méně osobností samostatně kulturně činných, nýbrž zdá se, že v něm nežije příliš silně vědomí, že všestranně sledovat národní vzdělání a pečovat o ně, pokud je v jeho dosahu a silách, je jednou z jeho sice nepragmatikálních, ale přece samozřejmých povinností.

V.

Pokusy o překonání úpadkové tendence našeho kulturního života nebyly právě četné; zvláště pak byly dosud všechny málo úspěšné a postiženy samy nejasnostmi a dvojsmysly, jež úpadek znovu podpořily a rozšiřovaly. Naše hlavní úpadková tendence tkvěla, jak jsme viděli, ve zpovrchněném osvícenství, zpovrchněném racionalismu a europeismu českého ducha, a všechny pokusy jejího překonání směřovaly proti nim. Nebudeme zde probírat všechny; jen nejsilnější nebo ty, které mají pretensi vli-

vu na přítomnost mohou dojít zmínky, nikoli prohloubeného rozboru. Vždyť v Máchově vydržení lidské konečnosti, v Nerudově pokoře a mlčky protrpěné bolesti, ve Vrchlického prožitku světové poesie, v Zeyerově hrdosti na svou českou bolest jsou ideální prvky, které z nich činí typy ryze českého života duchovního. To jsou však individuální zážitky, nerozvité v ideové celky či v kulturní systém. Ale i o to se dály pokusy.

Masarykův pokus chce prohloubení české vzdělanosti navázáním na mravně-náboženskou přisrnost nejrigorosnějších složek české reformace. Jde o jakýsi český puritanismus, o novokřesťanský ideál, zbavený vši dogmatickosti, ale vybavený celou svou morální silou. Masarykovský ideál je tedy formou spojení osvícenství s křesťanstvím; někteří chtěli u něho spatřovat i antický prvek kontemplativní, sotva však právem. Jeť Masaryk jako filosof typ nekontemplativní, nespekulativní, nevesmírný; jeho myšlení je orientace v sobě a ve světě, nikoli konstrukce koncepcí, jež zůstávají trvalým svědectvím života kontemplativního. Nikoli povznesení nad svět, nýbrž orientace ve světě; to je zvláštní typ kritického, nekonstruktivního myšlení, které nechce svou substancí objektivovat pouhým myšlením, nýbrž reálně vyžít. Bylo řečeno v jedné rozčilené nespravedlivé kritice, že tento filosof nikdy nezkomboval ani dvě ideje, že je to filosof bez filosofie. Ulomíme-li výroku utrhačný hrot, je v něm jádro pravdy. Jenže v tom je podobný praotci filosofování a kritického myšlení, Sokratovi.

Masarykovo úsilí šlo za zřízením třeba málo početné, ale vzdělané a mravním stanoviskem vynikající intelektuální falangy lidí samostatně myslících, specialisovaných, nezištně oddaných službě lidu a veřejnosti. Tato služba implikovala prohloubení českého kulturního fondu a boj s nesamostatností i laxností, kterou Masaryk potíral pod jménem liberalismu. Diagnostika našich vnitřních cho-

rob, zvláštního rázu českého úpadku, jest mistrná a z valné části dodnes platná. Platná bohužel i vůči Masarykovcům. O Masarykově boji morálním zbytečno se zmiňovat; o prohloubení české kultury se zasloužil zvláště monumentálními díly, která v jeho době znamenala obohacení pro svět, Sociální otázkou a Ruskem a Evropou, a ukázal tak prostě a názorně, v čem spočívá kulturní svébytnost a samostatnost.

České prostředí asimilovalo jeho zjev po svém; vybralo si, co se mu hodilo, a učinilo z něho posvátného hlasatele svých vlastních chyb. Zejména zarytí liberálové, pozitivisté a povrchní racionalisté nedovedli pochopit Masarykovo punctum saliens, poměr ke křesťanství, tím spíše, že jeho výroky, vždy suché a racionalistické, byly právě zde nějak rozpolcené, protichůdné, zmlkající před tím hlavním. K tomu zvláště vyrovnaná, skoro klasická osobnost, neukazující stopy zvláštních, zámezných zkušeností, v nichž se utváří víra křesťanova. Takové zjevy, které jsou daleko více, než myslí, i když myslí hluboko, jsou nepochopitelné těm, jichž myšlení je širší než bytí, a mezi ty patří všichni osvětářští racionalisté, kteří mají vždy po ruce vysvětlující recepty na všecko. A z Masarykova zduchovnělého osvícenství, které by bylo stálo příliš mnoho vnitřního úsilí, stala se jakási mravní sankce osvětářství vůbec. A co se stalo z puritanismu, o tom po dvaceti letech právě uplynulých těžko mluvit...

Ne že by Masaryk byl zůstal zcela bez následovníků. Předě všemi stojí tragická, či přesněji až quijotovský tragická postava Emanuela Rádlá. Kongeniální Masarykovi svou konkrétností a silou svědomí, bez masarykovské harmoničnosti a míry, bez nezdolného masarykovského zdraví, často s větší spekulativní silou a intenzitou prožití, která jeho gesta skoro všude zkrivuje v grimasy — hleděl prohloubit, očistit, upřesnit křesťanský prvek v realis-

mu, ale nadán příliš malou silou lidi slučovat a přitahovat, izolován svým příliš samostatným a osamělým myšlením i jeho odstrašující výpravou, zůstal bez širšího vlivu. Dráždil, neimponoval. — Valná část bývalých realistů spatřovala ostatně hlavní omyl či nedostatek Masarykův v popření radikální revoluce sociální a pospíšila si tento omyl napravit extrémně socialistickou panaceou.

Realismu chyběl přece jen mocnější prvek kontemplativní, chyběla mu konstrukce světa, do níž by uložil své pozitivní myšlenky, místo aby se orientoval převážně kriticky. Spekulativnost není nutně nepraktická, jak jsme již výše doložili a jak historie myšlení na každém kroku dokládá.

Vylíčíme jiný český pokus sebezhloubení, takřka protichůdný právě načrtnutému, pokus ovšem daleko menšího významu, ale právě pro svou zvláštnost charakteristický. Nazval bych tento pokus mystickým českomoravským asketismem. Jeho otcem je Otakar Březina.

Počátky tohoto zvláštního duševního pohybu jsou literární: obnova mystiky a spekulace až theosofické v západním symbolismu. Ale francouzský symbolismus v moravské hluši je přece zvláštní věc. Samostatný fond osobní a dokonce samostatná duchovní motivace česká jsou tu významnější. Snad bychom mohli až říci, že v Březinovi vyžrával jakýsi český platonismus, jehož první náznaky najdeme u Máchy. Máchův motiv Věžně: to, co působí mou věčnou žízeň, touhu a lásku, je totéž, co mne od vytouženého odděluje — motiv, kterým se stává pro Máchu průhlednou a dojemnou krása světa, přírody, člověka — je také v základě Březinovy meditace. Ale zatím co u Máchy se věžeň vyčerpává svou melancholickou láskou k nezadržitelnému a věčnému přeludu světa, stává se Březinovi bolestná touha „vínem silných“, které opájí a uvolňuje všechny schopnosti meditace a kontemplace, všechny možnosti kontaktu s ryzí duchovností všeho-

míra. Vinaři byli smutek a — samota (vězeň); opojení „činí duši světlou“ a „v paprscích jejího pohledu stává se průhledným neprůhledné.“ Prostě momentem vykoupení je Březinovi kontemplace, odpoutávající od lidské konečnosti, v ní pojednou nesmírné se smiřuje, protiklady v sebe přecházejí a ztrácejí osten, klenou se netušené perspektivy kosmické, „sny, jež tisíciletí spaly, neznámy duším“, se po prvé probouzejí, vznikají před zrakem ducha základní znamení spirituálního světa. Březina jest kontemplátor a meditativ především — tato meditace má pak svou vlastní nezaměnitelnou formu: přetížený, nádherou přesycený básnický výraz. Březina není především a původně básníkem (jako na př. Rilke, jenž se přeměňuje v pouhý nástroj, jímž promlouvá svět), nýbrž meditativ, jehož entusiasmus se vylévá do poesie a tím se ztělesňuje.

Tato rozvířená meditace a spekulace má vedle plného též někdy matný, abstraktní zvuk. Právě poetičnost čtyř Březinových sbírek ukazuje, jak dlouho se držel na hřebeni, na němž se octl Platon v poledním slunci Faidra. Kontemplativní síle nestojí u Březiny ovšem po boku žádný dialektický regulativ, žádný logický pokus o vyslovení nevýslovného, který teprve z meditace činí filosofii. Tento nedostatek dialektické ostroty je vůbec pro české myšlení typický — čistě myšlenková frenesie Pascalů, Kantů, Heglů, Kierkegaardů je nám cizí. Opustiv svět, pohlíží naň Březina s nejvyšší meditativní perspektivy, nemá prostředků ke konkrétnímu návratu: zase brána, otevřená gestu a frází, kterých nám březinovství dalo užít více než dosti. „Duchovnost“ a výrazový manýrismus staly se brzo jednou ze sensací, z příslušností kulturního rekvizitáře naší buržoasie.

Kulturní fráze, gesto rozhořčení a zavržení ohrožuje též jiné duchovní poustevníky a anthology Českomoravské vysočiny, byl programově pevnější

svým katolickým zakotvením — za to ideovou či uměleckou potenci nesrovnatelně slabší.

V poválečných letech byl narýsován ještě jeden, dodnes nedokončený a neuzavřený pokus boje proti našemu kulturnímu svahu — pokus obrody katolictví a katolictvím.

První nápor poválečného uvolnění z rakouských vazeb byl těžkou ranou katolickým posicím. Ale zatím co se elán pokrokářství vytrácel a končil v bahně, rostly v katolictví nové síly a brzy se jeho duchovnost odrážela s takovým leskem na pozadí nové skutečnosti, že nebylo pochyby o příštím novém vzestupu. Jeho silou však nebyla jen slabost a vyčerpanost ostatních, ačkoliv i to zajisté hrálo svou roli; celá řada talentů a nadějí se dala do jeho služeb, počala metodická i nemetodická práce. Dokonce i dnes, kdy situace katolictví se zdá zase rázem daleko méně příznivou, než ještě před nedávnem, má katolictví více než všechny ostatní duchovní síly u nás předpoklady k udržení své vnitřní duševní linie. Katolická renesance u nás je skutečné hnutí, které má mnoho odstínů, mnoho forem, fází a front. Nelze je zde líčit v celé té rozmanitosti a časté protichůdnosti, ač by to bylo úlohou vděčnou a důležitou — kterou hlubší historie našeho duševního života musí vyplnit. Nejvýznamnější osobou celého hnutí byl a zůstává Jaroslav Durych, protože s jeho jménem je spojeno jediné skutečné a originální *dílo* celého směru. Jeho Bloudění, jediný skutečný velký český poválečný román, je zároveň pokus přehodnocení tradičního pojetí českých dějin, jež vychovávalo národ až do války, pokus kající, plný hrůzy toho předpeklí, jímž prošlo češství v počátcích třicetileté války, nežli se mu dostalo „dobrodiní rekatolisace“. Smělost a příkrost, s níž Durych zachází s celým tak dlouho vládnuvším českým náboženským liberalismem a humanitním osvětářstvím, smělost, vykoupená bojem a zkouškami charakteru, které jemu i jeho ná-

rodu dělají čest, činí z jeho práce v našem prostředí obnovitelský čin. Masaryk zastavil svou kritiku Palackého před jeho pojetím reformace a navázal na ně své pojetí obrození. Osvícenský historik s estetickými a romantickými zálibami Josef Pekař šel za tuto mez, prohlásil Masarykův názor za další legendu, mocnými tahy začlenil českou reformaci do středověku a odmítaje táhnout nějakou zvláštní linii „smyslu“ našimi dějinami stvořil předpoklady k rehabilitaci protireformační doby u nás, doby našeho baroka. Durych v přemnohém navázal na Pekaře, ale nasadil jeho spíše citovým zálibám a odmítnutím opět ostré ideové akcenty. To samo sebou by nebylo nic nového a zvláštního; ale postavit na těchto základech dílo skutečného rozmachu ideového a citového, kde se jeví velká *positivní* duchovnost jeho původce, to je Durychův skutečný čin. Je to barokní duchovnost, aristokratická, plná přítomnosti přísného a vznešeného Boha, Boha kázně a milosti, ale skoro prázdná lásky; celá ta náboženská atmosféra při vši vášnivosti má něco vznešeně mrazivého. Mrazivá, těžká, tvrdá je i milost boží. Vždyť vůči českému národu se jeví jako *trest* jeho dějin. „Nelze ani u nás usuzovat, že nechut ke katolické víře a poslušnosti jest neproměnnou a základní vlastností české povahy, jak by se mohlo zdát při čtení kronik; spíše se zdá, že česká povaha cítí potřebu zkoušet stále znova katolickou víru v lučavce ze svého vlastního jedu a kalu...“ Za to platí krvavou daň svými dějinami, které nejsou neorganickým konglomerátem, nýbrž jednotou viny a trestu, sevřenou nejhlubším pou-tem metafysickým.

Moment kázně a řádu byl jednou z potřeb, kterým Durychova duchovnost vyšla vstříc. Je to patrné na katolické složce mladé generace, která se přihlásila k heslu pořádku, metafysického zákona a dala se s vervou do práce. Ovšem že úkoly

jsou veliké a prostředky jim vždy neodpovídají; ale i tak by mohla činnost být prohloubenější, svědomitější, a oproštění od literátských a fanfaronských manýr by prospělo její vnitřní upřímnosti. Ale je v nich něco svobodného, hledajícího, co přes všechna zbloudění může vést k novým duchovním plodům. Zatím orthodoxní, až otrocky orthodoxní thomisté naši se starají o prohloubení katolické filosofické vzdělanosti velkorysými překlady a jinou vydavatelskou činností. Vůbec by se mohlo zdát, jakoby v katolictví byla provedena syntesa, které vyžaduje Evropa a po níž vnitřně touží český duch: je zde duchovní hloubka, kontemplativní záběr, kulturní systém velkoryse stavěný a potřebám přítomnosti ustavičně přizpůsobený.

Budiž nás vzdáleno chtít podceňovat charakternost, která tkví právě v katolické uzavřenosti. Je to jedna z velkých evropských syntes, snad největší a s nejtěžším životem. Ale jako filosofové je nemůžeme považovat za vpravdě universální. Pravá duchovní universalita má své vnitřní kritérium. Neupustit od něho není pýchou rozumu ani ducha. Podezřívát cizí, těžko pochopitelnou duchovní výši není znakem duchovní výsostnosti vlastní.

Z rozkvětu katolické *víry* musí se každý, komu vnitřní květ národa leží na srdci, radovat tak jako z každého vnitřního květu. Bolesné jsou však ony akcenty odporu a nenávisi ke všem jinak orientovaným, jež zarážejí, i když jsou důsledné a pochopitelné. Jest si přát, aby se vnitřním prohloubením našeho katolictví samy vytříbily, i když by bylo utopii doufat, že by vůbec vymizely. Stálá ještě duchovní slabost našeho katolictví — v jeho nejradikálnějších frakcích, které se tvářily nejuduchovněji — se projevovala zvlášť markantně za tragických dnů a za druhé republiky. Odpor a nenávisť zdály se tu ženoucí silou a překlenovaly propastí mezi domnělými idealismy a markantními

materialismy. A zde hmatáme zase jedno nebezpečí úpadku, které z obrody a obnovy může snadno učinit prázdnotu a frázi.

VI.

Mohlo by se zdát, že předcházející črty českého života a vzdělání jsou černým pesimismem inspirovány a k ničemu jinému neopravňují. Leč duchovní život každého národa jest vlastně boj proti úpadkovým tendencím, které jsou vlastní směrům jeho vnitřního snažení. Český národ měl a má tento boj znesnadněn tím, že jeho nový vzestup se odehrál v době, kdy formace evropské kultury byla zhruba zakončena a kdy se ohlašovaly její krise — neboť celé 19. století znamená krise evropského vzdělání, napřed romantickou, pak pozitivistickou a materialistickou. V této své situaci český národ přes všechny obtíže a poklesy se osvědčil jako nikoli nedůstojný účastník evropského ducha. Nepochybuje o něm, nepodceňuje ho, věří v něj s odaností dojemnou a snaží se o účast v něm ze všech svých sil.

Největší část jeho duševních sil pracovala a patrně též bude nadále pracovat v ideové koleji osvícenství. Boj proti osvícenskému zpovrchnění, uvědomení pravé podstaty a nedostatku autonomie osvícenských snah, proti nedostatku měřítek a neproblematičnosti, prostě proti absenci hlubšího a intenzivnějšího života musí tedy být jednou z podstatných složek našeho dalšího úsilí, máme-li nadále svébytně žít. Osvícený člověk musí získat aspoň tolik duševní šíře, aby pochopil možnosti života z jiných základů, aby pochopil, že mu nejsou úplně cizí. Bude-li s tento úkol, má české vzdělání možnost plně pojmouti evropského ducha, který jednou bude a jehož úkol jsme označili jako *nové osvícenství* — to bude splněním jeho vlastních nejnvtřnějších snah a tužeb.

Ale také ostatní směrnice českého ducha mají, jak jsme se pokusili ukázat, svá vnitřní úskalí, zejména své úžiny. Naše katolictví na př. ještě nikdy neukázalo tolik šířky a jasnosti při zachování plného svého charakteru, kolik jich na př. projevil při svých obhledech všeho křesťanského života J. L. Hromádka.

Nenahraditelnými zdroji duchovních fondů jsou velké osobnosti. Ty však nelze získat, jsou darem milosti. Prostředky duchovního boje, které máme k dispozici, jsou druhu intelektuálního a mravního. Musíme se snažit o větší přesnost a pružnost svého myšlení a musíme podstoupit silnější vnitřní kázeň.

Naznačím ještě aspoň v stručnosti některé z mezer, úkolů, které české vzdělání musí naplnit a jim vyhovět. Říkám *některé z úkolů*, poněvadž celý obor vzdělanosti mi není, jako člověku určitého omezeného úseku, přístupný a srozumitelný.

Zdá se mi především, že české osvětlářství ignorovalo trochu příliš — a v jisté době, za jistých okolností ani nemohlo býti jinak — starý základ evropské kultury, který je jejím základem pravým. Měl jsem již častěji příležitost vyslovit lítost nad tím, jak málo je a bylo u nás zájmu o antiku v jejích největších výkonech, že český život nenašel dosud svého poměru k řecké vzdělanosti a zvláště řecké filosofii, základu našeho evropského myšlení, nedostižnému dodnes. Naše klasická filologie vznikla ze školského, universitního mechanismu, z organizace německé university, přenesené do našich poměrů; jsou ještě dnes u nás mnozí filologové, kteří dosud si netroufají na žádný velkorysejší, vyhraněný problém svého oboru; jest důvodné podezření, že chybí přehled v duchovědné a ideové situaci jejich oboru ve světě. Na druhé straně potěšující symptomy: máme konečně překlad Platona, vyhovující přísným požadavkům, naši scholastikové budí zájem o Aristotela, vidíme přece jen

jednotlivce, kterým antika, zvláště řecká filosofie, není pouhým slovem, nýbrž záležitostí srdce; předpoklady toho, aby vznikala pravá φιλο — λογία.

Zdůrazňuji-li tolik antickou filosofií, je to proto, že se domnívám, že filosofie ve vývoji dalšího českého vzdělání bude mít silný vliv, jako již několikrát v rozhodujících chvílích našich novodobých dějin. Bude to snad tentokrát vliv jiného směru a jiného zabarvení: učit nás bude asi účtá a pokoře před lidskými duševními dějinami a dá nám pro ně měřítko.

Ale právě tak jako v poměru k antice, je třeba prohloubení i v poměru k ostatním oborům evropské vzdělanosti. Prohloubení a koncentrace. Bylo by si na př. přát, aby každý, kdo se zabývá jistým oborem filologickým, si obral *jeden*, ale velký, významný problém, na př. jednu velkou, významnou postavu kulturní, a zpracoval ji vskutku co nejhlob a s vynaložením všech svých duševních potenci. Vždyť vsutku — co na př. máme v naší odborné literatuře o francouzském 17. století, o velkých postavách osvícenství, o tváři španělské renesance a baroka, o německém hnutí v 18. a 19. století? O Descartovi, zakladateli nové filosofie, máme jedinou obširnější práci, o Galileim skoro vůbec nic, nemáme svého českého spisu o Herdrovi, otci našeho obrození, o Goethovi (v celku, nikoli o jednotlivých problémech), atd. atd. . . . Totéž či skoro totéž platí i o velkých zjevech slovanských duševních dějin. Nechci tu doporučovat nějakou sbírku monografií, nýbrž snahu o koncentraci na velké problémy, které ovšem nelze mechanickou statistikou vyčíst; k těm musíme však dospět, máme-li ve svém vzdělání opustit stupeň pouhého školního mechanismu a umět říci slovo, po kterém se bude vzdělaný člověk vsutku ptát.

Při této snaze o evropské prohloubení nesmí zjména naše věda ztrácet se zřetele *duševní přítomnost*. Je její povinností provádět orientaci v jejích

silách, rozbírat ji po všech stránkách, poznávat nezaujatě, revidovat studiem a ostrým myšlením žurnalistická nebo ideologickými zaujetími puncovaná stanoviska; toto studium — zvláště v poměru k Německu, k evropskému východu a k menším evropským národům je zvlášť přirozenou naší úlohou. Máme pro to ve své duševní historii znamenitý vzor. . . . Leč všechny tyto věci probírat více než náznakem zde nelze. Se vši rozhodností však třeba se postavit proti názoru, který byl též před nedávnem vysloven, že totiž naše věda a duševní život vůbec se musí v nových poměrech omezit na domácí materiál. Rozumí se, že jej nesmí cizímu zájmu přepustit a býti v jeho zpracování na výši. Ale vzdát se ostatních úloh jako ty, jež výše naznačeny, znamená nejen tuto výši nutně ztratit, nýbrž znamená ztrátu víry v českého ducha a jeho evropské poslání.

Toto evropské poslání český duch od počátku cítil, všemi silami k němu pracoval, třeba zápasil při tom s častými nedostatečnostmi a neduhy. V tomto zápase byli obětováni, tak jako málokdy, nejlepší a nejnadanější z jeho synů, Máchové, Tylové, Němcové. Pokračovalo se v něm bez ohledu na bolestnost zápasu a bude se v něm pokračovat, pokud bude dána nejmenší toho možnost. Co na tom, že Evropa nezná a neuzná tuto hlubokou naši lásku k tomu, co je v ní nejhlubšího a nejsvětějšího! Obrátivši se od nás dala nám prožití nejstrašnější trpkost a přinutila jít cestou, která nám připadala nejtěžší. Vidíme kráčet svůj národ do propasti budoucna se srdcem pevně sevřeným a jeho bolestné kroky slyšíme hlasitě tepat žhavé plotny jeho osudu. Ale duchovnímu sluchu méně se zvuk těchto kroků v hudbu duchovního nebe, které evropský duch vysnil ve svých nejsmělejších rozletech.

Zbývá mi, abych čtenářům poněkud ospravedlnil podivný pokus, který právě proběhli. Potřeba

revise české vzdělanosti zdá se mi, a se mnou přemnohým jiným, naléhavým úkolem. Přehlednou jej důkladně a přesně vyžadovalo by duševních sil, odborných kompetencí a časových dispozic, jichž nemám. Postaví však i těm, kteří o věci dosud nepřemýšleli, před oči naléhavost úkolu, je i při omezených silách možné, tím spíše, že kompetentnější mlčí. Málo co zdá se mi tak naléhavé, jako přivést ne lid, ale českou inteligenci zpět k pokoře a skromnosti a pokusit se vůbec připomenout jí, že existuje fakt svědomí.

SVAZKY ÚVAH A STUDIÍ

Dosud vyšlé svazky:

1. Fr. Kovárna, *Česká střízlivost a český pathos*
2. Michal Chorvath, *Romantická tvár Slovenska*
3. V. Černý, *Rasismus, jeho základy a vývoj*
4. Jiří Frejka, *O divadlo vsutku národní*
5. Jan Patočka, *Česká vzdělanost v Evropě*

Další připravené svazky:

- Jan Albert, *Sparta, její růst a pád*
- Jan Albert, *Tisíc let české zahraniční politiky*
- A. M. Brousil, *Film a národnost*
- Václav Černý, *Francouzské století rozumu*
- Václav Černý, *Osobnost a dav*
- Václav Černý, *Smysl kritického myšlení*
- J. Dobiáš, *Národnostní vývoj v zemích českých*
- Fr. Fajfr, *Německý filosof Hegel*
- Fr. Götz, *Román a dnešek*
- Fr. Halas, *Jak se hlásit do poesie*

